वैदिकज्ञानस्य व्यावहारिकपक्षाणां प्रासंगिकता

बृहत्तर-वैदिक-अध्ययन-परिषदा समायोजितम् एकविंशतितम-राष्ट्रियसम्मेलनम्

डॉ. रणजित बेहेरा

*सचिवः (शैक्षणिकः), बृहत्तर-वैदिक-अध्ययन-परिषद् (**WAVES**)*

(एसोसिएट प्रोफेसर, संस्कृतविभागः, दिल्ली-विश्वविद्यालयः)

“वैदिकज्ञानस्य व्यावहारिक-पक्षाः” इति विषयमवलम्ब्य बृहत्तर-वैदिक-अध्ययन-परिषदा (**WAVES**) प्राच्यविद्याकेन्द्रम्, भारतीयविद्याभवनम्, नवदेहली तथा हरियाणा-विकास-बोर्ड इत्यनयोः संस्थानयोः संयुक्ततत्त्वावधानेन एकविंशतितम-त्रिदिवसीय-राष्ट्रियसम्मेलनं १०.१२.२०१७ तः १२.१२.२०१७ यावत् नवदेहलीस्थ-भारतीयविद्याभवनस्य मुंशी-मेमोरियल-सभागारे साफल्येन समायोजितम्।

सप्तदशोत्तर-द्विसहस्रतमवर्षस्य दिसम्बरमासस्य दशमदिनांके प्रातः दशवादने वैदिकविद्वद्भिः अतिथिभिश्च दीपप्रज्वालनेन सम्मेलनमेनत्प्रारब्धम्। दिल्ली-विश्वविद्यालयस्य शोधच्छात्राभ्यां नीतीशसचिनाभ्यां वैदिकमंगलाचरणं तथा कमला-नेहरू-महाविद्यालयस्य छात्राभिः लौकिकमंगलाचरणं विहितम्।

“वाइडर एसोसिएशन फार् वैदिक स्टडीज” (**WAVES**) इत्यस्याः संस्थायाः अध्यक्षा प्रो. शशितिवारीमहोदया सम्मेलनविषयोपस्थापनेन साकमेव समेषामतिथीनां विदुषां प्रतिभागीनाञ्च स्वागतं व्यदधात्। तया उदीरितं यत् सम्मेलनस्य विषयोऽसौ साम्प्रतिके समाजे महत्त्वपूर्णो वर्तते। वैदिकव्यावहारिक-ज्ञानेनैव नरः सुखमवाप्तुं शक्ष्यन्ति। मुख्यातिथिपदमलंकुर्वता राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थानस्य कुलपतिना प्रो. परमेश्वरनारायण-शास्त्रिमहोदयेन निगदितं यत् वैदिकमन्त्राः सस्वरमुच्चारणीया इति। विश्वस्मिन् विश्वे सुख-शान्त्यवाप्त्यै वैदिकज्ञानं संप्रयोजनीयम्। बृहत्तर-वैदिक-अध्ययन-परिषद उपाध्यक्षः प्रो. भास्करनाथभट्टाचार्यवर्यः प्रावोचत् यत् वयं सर्वे समाना तथा च वैदिकज्ञानिनो वास्तव्येन योगिन एव। विशिष्टातिथित्वेनावर्तत सोफिया-विश्वविद्यालयस्य क्लासिकल-ईस्ट-विभागस्याध्यक्षा प्रो. मलिना ब्राटोवामहोदया। तयोक्तं यत् भारतीयविद्या उत्तमजीवनायापरिहार्या। पुनश्च विशिष्टातिथिपदमलंकुर्वता जामिया-मिल्लिया-इस्लामिया-विश्वविद्यालयस्य सस्कृतविभागस्य संस्थापकाध्यक्षेण प्रो. गिरीशचन्द्रपन्तमहोदयेन निगदितं यत् वेदांगानि वैदिकव्यावहारिकज्ञानार्जने सहायकसिद्धान्येव। भारतीयविद्यायाः प्रचारप्रसाराय भारतीयविद्याभवनं नितरामभिनन्दनीयम्। सम्मेलनस्यास्योद्घाटनसत्रस्य मुख्यवक्ताऽऽसीत् उत्तराखण्डस्थ-राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थान-रघुनाथकीर्ति-परिसरस्य प्राचार्यः प्रो. के. बी. सुब्बराय्यडुवर्यः। सोऽब्रवीत् यत् भारतीयवैदिकसंस्कृतिपरम्परायाः मानवजीवनेन साकं महान् सम्बन्धो विद्यते। सम्मेलनस्यास्योद्घाटनसमारोहस्याध्यक्ष्यमलंकृतवान् नवदेहलीस्थ-भारतीय-विद्या-भवनस्य निदेशकः श्रीयुतः अशोकप्रधानः। अध्यक्षमहोदयेनोपस्थापितं यत् प्राचीनभारतीयशिक्षा युनः आत्मविश्वासाय गौरवभानायै अनुशासनाय च सर्वदैव प्रेरयति। भारतीय-विद्या-भवनस्य प्राच्यविद्याकेन्द्रस्य अध्यक्षा तथा सम्मेलनस्यास्य संयोजिका प्रो. शशिबालामहोदया धन्यवादवचांसि व्याहरत्। उद्घाटनसत्रावसरे अतिथिभिः सम्मेलनस्य स्मारिका लोकायार्पिता यस्यां १७३ शोधपत्राणां सारांशिकाः प्रकाशिताः। वेव्स-सचिवेन डॉ. रणजितबेहेराद्वारा हिन्दी-संस्कृत-आंग्ल-भाषाभिः उद्घाटनसत्रमिदं साफल्येन सञ्चालितम्।

त्रिवसीय-राष्ट्रियसम्मेलनेऽस्मिन् भारतस्य विभिन्नेभ्यः प्रदेशेभ्यः तथा विदेशेभ्यः २०० विद्वांसः भागं गृहीतवन्तः। विविधेभ्यः विश्वविद्यालयेभ्यः विविधाभ्यः संस्थाभ्यश्च अध्यापकाः युव-शोधार्थिनश्च भागमवहन्, तद्यथा – दिल्ली-विश्वविद्यालयः, दिल्ली; जवाहरलाल-नेहरू-

विश्वविद्यालयः, दिल्ली; अलीगढ़-मुस्लिम-विश्वविद्यालयः, अलीगढम्; गोवाहाटी-विश्वविद्यालयः, गोवाहाटी; उत्तराखण्ड-सस्कृत- विश्वविद्यालयः, हरिद्वारम्; श्री लालबहादुरशास्त्रि-संस्कृत-विद्यापीठम्, दिल्ली; उत्तर-पूर्वी-हिल- विश्वविद्यालयः, शिलांगः; रवीन्द्र-भारती- विश्वविद्यालयः, कोलकाता; राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थानम्, दिल्ली; जीवाजी-विश्वविद्यालयः, ग्वालियरम्; इलाहाबाद- विश्वविद्यालयः, इलाहाबादम्; बनारस-हिन्दू-विश्वविद्यालयः, वाराणसी; वनस्थली-विद्यापीठम्, राजस्थानम्; गुरुकुल-कांगडी-विश्वविद्यालयः, हरिद्वारम्; मुम्बई-विश्वविद्यालयः, मुम्बई; श्री शंकराचार्य-संस्कृत-विश्वविद्यालयः, केरलम्; इंस्टीट्यूट ऑफ एडवांस्ड साइंसेज, डार्टमाउथ, यूएसए प्रभृतयः।

सम्मेलनेऽस्मिन् प्रामुख्येन केचन सत्राध्यक्ष्य-संयोजक-पत्रवाचकरूपेणावर्तन्त, तद्यथा- डॉ. भक्तिनिष्कामशान्ता, बैंगलोरम्; डॉ. भक्तिविज्ञानमुनिः, बैंगलोरम्; डॉ. शिल्पी सक्सेना, दिल्ली; श्री तुषारमुखर्जी, मुम्बई; डॉ. आशारानी त्रिपाठी, लखनऊ, प्रो. रामसेवकदूबे, इलाहाबादम्; डॉ. राधेश्यामकौशलः, दिल्ली; डॉ. सत्यमूर्तिः, दिल्ली; प्रो. रमेशचन्द्रभारद्वाजः, डॉ. रामगोपालः, जोधपुरम्; डॉ. अनीतखुराना, अजमेरम्; डॉ. नन्दिता सिंघवी, बीकनेरम्; प्रो. शारदा शर्मा, दिल्ली; श्री विद्यासागरवर्मा, दिल्ली; प्रो. सुधीरकुमारः, दिल्ली; डॉ. उर्मिलरुस्तगी, दिल्ली; डॉ. प्रवेशसक्सेना, दिल्ली; डॉ. मैत्रेयी शर्मा, असमः; डॉ. वेदवती वैदिक, गुरुग्रामः; डॉ. पंकजमिश्रः, दिल्ली; डॉ. अंजूसेठ, दिल्ली; प्रो. शकुन्तला पुंजानी, दिल्ली; डॉ. ललिता कुमारी जुनेजा, फरीदाबादः; डॉ. प्रतिभाशुक्ला, हरिद्वारम्; डॉ. अजयझा, दिल्ली; डॉ. सुषमा चौधरी, दिल्ली; प्रो. दिनेशचन्द्रशास्त्री, हरिद्वारम्; डॉ. आशालता पाण्डेय, दिल्ली; डॉ. सरोजगुलाटी, दिल्ली; डॉ. वन्दना एस. भान, दिल्ली; डॉ. डॉली जैन, वनस्थली; डॉ. आर. डी. सुनिलकुमारः, कालाडी, केरलम्; प्रो. एम. एम. बजाजः, दिल्ली; डॉ. विजयशंकरद्विवेदी, दिल्ली; डॉ. करुणा आर्या, दिल्ली।

सम्मेलनेऽस्मिन्नष्टादश-शैक्षिक-सत्रेषु द्वादश-समसत्राणि, पूर्णसत्रत्रयं, एकं स्वतन्त्रसत्रञ्चावर्तन्त। पूर्णसत्रस्य प्रमुखवक्तारः तेषां विषयाश्चेमे सन्ति –

१. डॉ. भक्तिनिष्कामशान्ता, सचिवः, श्री चैतन्य-सारस्वत-संस्था, बैंगलोरम, कर्णाटकम् (विषयः - *Scientist is Still a Scientific Mystery: Exploring the Limits of Mechanistic Explanation in the Light of Bhagavat Vedānta Conception*)
२. डॉ. भक्तिविज्ञानमुनिः, अध्यक्षः, श्री चैतन्य-सारस्वत-संस्था, बैंगलोरम्, कर्णाटकम् (विषयः - *Towards a more Harmonious Concept through the Synthesis of Vedanta and Science*)
३. डॉ. शिल्पी सक्सेना, प्रगत-अध्ययन-केन्द्रम्, दिल्ली-विश्वविद्यालयः, दिल्ली (विषयः - *Scientific Critique of the Darwinian Illusory Concept of Evolution and Mechanistic View of Life)*
४. डॉ. एम. डी. थॉमस, निदेशकः, हर्मनी एंड पीस इंस्टीट्यूट, दिल्ली (विषयः – कबीर के समन्वय-वाद पर वेद का प्रभाव)
५. डॉ. सत्यमूर्तिः, जवाहरलाल-नेहरू-विश्वविद्यालयः, दिल्ली (विषयः - Research Methodology in The Śāstric Tradition of Sanskrit)
६. प्रो. मलिना ब्राटोवा, सोफिया-विश्वविद्यालयः, बुल्गारीया (विषयः - Māṇḍū-kyopaniṣad in the Perspective of the Contemporary Speech-Act Theory)
७. डॉ. महेशमाहेश्वरी, डॉ. प्रसन्नचन्द्रगौतमः, दिल्ली (अनुवादकौ सम्पादकौ च – ऋग्वेद : यथार्थ अनुवाद, भाग – २; परिचयः लोकार्पणञ्च)

८. डॉ. कान्ता भाटिया, उपाध्यक्षा, दिल्ली संस्कृत अकादमी, दिल्ली (विषयः – वैदिक गणित की व्यावहारिक उपयोगिता)
९. प्रो. आर. पी. सिंहः, जवाहरलाल-नेहरू-विश्वविद्यालयः, दिल्ली (विषयः – *On Education in Vedas: Practical - Integral Approach*)
१०. प्रो. भास्करनाथभट्टाचार्यः, रवीन्द्रभारती-विश्वविद्यालयः, कोलकाता (विषयः - *Ayurvedic Components in the Satapatha Brahmana*)

सम्मेलनस्य प्रथमदिवसे हरियाणा-सरस्वती-बोर्डद्वारा “वैदिक सरस्वती : हमारी विरासत” इति विषयमाधारीकृत्य स्वतन्त्रसत्रमायोजितम्। सत्रेऽस्मिन् मुख्यातिथिपदमलंकृतवान् हरियाणासर्वकारस्य शिक्षामन्त्री माननीयः प्रो. रामविलासशर्मवर्यः। सत्रस्यास्याध्यक्षता कृता “हरियाणा-सरस्वती-बोर्ड” इत्यस्योपाध्यक्षेण श्रीयुतेन प्रशान्तभारद्वाजेन। दिल्ली-विश्वविद्यालयस्य पूर्वाचार्या तथा वेव्ज (WAVES) इत्यस्याः संस्थायाः अध्यक्षा प्रो. शशितिवारीमहोदया सत्रमिदं सकुशलं सञ्चालितवती। वैज्ञानिकाः, संस्कृतविद्वांसः, ऐतिहासिकाः पुरातत्त्वविदश्चात्र व्याख्यानार्थं सादरमामन्त्रिताः, येषु प्रमुखाः वर्तन्ते –

१. डॉ. ए. के. गुप्ता, सदस्यः, हरियाणा सरस्वती बोर्ड, हरियाणा तथा पूर्ववैज्ञानिकः, इसरो।
२. डॉ. एम. आर. राओ, निदेशकः, ओ. एन. जी. सी.।
३. प्रो. ए. आर. चौधरी, निदेशकः, सरस्वती-नदी-अनुसन्धानकेन्द्रम्, भूविज्ञानविभागः, कुरुक्षेत्र-विश्वविद्यालयः।
४. प्रो. रमेशभारद्वाजः, अध्यक्षः, संस्कृतविभागः, दक्षिणपरिसरः, दिल्ली-विश्वविद्यालयः।
५. श्रीमती सुव्रता विनोदमहोदया, सदस्या, वेद-विज्ञान-अध्ययनकेन्द्रम्, वाराणसी।
६. डॉ. श्रेयांसो द्विवेदी, उपाध्यक्षः, हरियाणा संस्कृत अकादमी, हरियाणा।

प्रो. रामविलासशर्मा, शिक्षामन्त्री, हरियाणा

आमन्त्रिताः विशिष्टाः वक्तारः

महत्त्वपूर्णेऽस्मिन् सत्रे सरस्वति-नद्याः उपरि वैदिकग्रन्थ-उत्खनन-उपग्रहचित्र-वैज्ञानिक-प्रमाणमनुसृत्य प्रामाणिकचर्चा सञ्जाता। मुख्यातिथिपदमलंकुर्वता प्रो. रामविलासशर्मवर्येण भणितं यत् सरस्वती न केवलमेका पौराणिकी नदी अपि तु अस्माकं संस्कृतेः परम्परायाश्च मुख्याधारशिलेत्येतदर्थमस्माभिः नूनमनुसन्धानं विधातव्यम्। श्रीयुतेन प्रशान्तभारद्वाजेनोक्तं यत् सरस्वति-विषये ऐतिहासिकाध्ययनं सम्पादितम्।

बृहत्तर-वैदिक-अध्ययन-परिषदा सांस्कृतिककार्यक्रमद्वयमुपस्थापितम्। प्रथमेऽह्नि "कथक-यात्रा : मन्दिर दरवार एवं मञ्च" इत्याख्ये सांस्कृतिककार्यक्रमे डॉ. सुप्रिया संजू, गुरु-दिनेशपरिहारः, सुश्री रोशनी सुश्री साम्भवी च कथकनृत्यकलां प्रदर्शितवत्यः। वैदिकज्ञानपिपासवः समे नृत्यप्रदर्शनमिदं भृशमभिनन्दितवन्तः। सम्मेलनस्य द्वितीयदिवसे डॉ. ऋषिराजः, श्रीयुतो मुनिराजः, श्रीयुतो विकासः श्रीयुतः सत्यार्थग्रोवरश्च "श्रुतिसन्ध्या" इत्याख्यं सस्वर-वैदिक-पाठं कृतवन्तः।

कथककलाकाराः सत्रसंयोजकश्च

सस्वर-वेद-पाठिनः

सम्मेलन-समापनसमारोहे अध्यक्षपदं निर्व्यूढवान् प्रसिद्धो गणितज्ञः "वेव्स-अमेरिका" इत्यस्य संस्थापकाध्यक्षश्च प्रो. भूदेवशर्मवर्यः। कार्यक्रम-सहसंयोजिका प्रो. शशिबालामहोदया सर्वेषामतिथीनां परिचयपूर्वकं स्वागतं कृतवती। शुभावसरेऽस्मिन् वेव्स-कुलगीतं लोकायार्पितम्। डॉ. रीनासहायमहोदया तथा तस्याः छात्राः गीतमिमं गीतवन्तः यत्सर्वैः प्रशंसितम्।

मुख्यातिथिपदमलंकुर्वता श्रीलालबहादुरशास्त्रि-राष्ट्रिय-संस्कृत-विद्यापीठस्य कुलपतिना प्रो. रमेशकुमारपाण्डेयमहोदयेनोक्तं यत् वास्तव्येन धर्मः “कर्तव्यम्” इति। उत्तमा शिक्षा सैव भवति या महतः गुणान् शिक्षयत्येव। वेदाः ज्ञानस्य व्यावहारिकोपयोगाय सदैव प्रेरयन्ति। अखिल-भारतीय-संस्कृत-साहित्य-सम्मेलनस्य महासचिवः समापनसमारोहस्य विशिष्टातिथिः श्रीयुतः रमाकान्तगोस्वामिवर्यः प्रावोचत् यत् वैदिक-संस्कृत-ज्ञानं शाश्वत-सिद्धान्तं प्रस्तौति। ज्योतिर्विद् कदाचित् मृषादृतो भवितुमर्हति न तु ज्योतिषशास्त्रम्। विशिष्टातिथयोऽवर्तन्त - प्रो. विक्टोरिया डिमेनोवा, कला-संकायाध्यक्षा, उरल-फेडरल-विश्वविद्यालयः, रूस; डॉ. पी. वी. जोशी, पूर्व-राजदूतः, मेडागास्कर एवं गुयाना तथा च प्रो. शारदा शर्मा, अध्यक्षा, संस्कृतविभागः, दिल्ली-विश्वविद्यालयः। समापन-वक्तव्येनाप्लावितं साञ्ची-विश्वविद्यालयस्य संस्थापक-कुलपतिवर्यया प्रो. शशिप्रभाकुमारमहोदयया। वैदिकविचाराः सार्वभौम-महत्त्वाय प्रसिद्धा एव। सम्पूर्णजगतः कल्याणाय “मनुर्भव” इति सन्देशोऽयं सदैव प्रामुख्यं भजते। समापनसत्रमेनत् वेव्स-सचिवमहोदयया डॉ. अपर्णाधीरद्वारा सोल्लासं सञ्चालितम्।

वेव्स-पुस्तक-विमोचनम्

वेव्स-सम्मेलन-विद्वन्मण्डली

“वेव्स-भारत” इत्यनया संस्थया *Science and Spirituality in Vedic Traditions* (Vol. VI) तथा वैदिक परम्परा में विज्ञान और अध्यात्म (द्वितीयो भागः) इत्याख्यं नवं प्रकाशनद्वयं समुपस्थितैरतिथिः लोकायार्पितम्। प्रो. शशितिवारीद्वारा सम्पादितं पुस्तकद्वयं प्रतिभाप्रकाशनेन प्रकाशितम्। सद्यः प्रकाशितं पुस्तकद्वयमिदं द्वयोः वरिष्ठ-वेव्ससदस्ययोः प्रो. भूदेवशर्म-प्रो. लल्लनप्रसादमहोदययोः सम्माने समर्पितम्। वर्षेऽस्मिन् स्वर्गीय-श्रीरामेश्वरदासगुप्ता-स्मृतिपुरस्कारः २०१७ युवशोधार्थिषु उत्कृष्टशोधपत्रप्रस्तुतये समुद्घोषितः। एतदर्थं १३०००/- रूप्यकाणि डॉ. वेदवतीवैदिकमहोदयया समर्पितानि। डॉ. आशारानी त्रिपाठी, डॉ. धर्मा शर्मा, डॉ. उर्मिलरुस्तगी, डॉ. पंकजकुमारमिश्रः, प्रो. दिनेशचन्द्रशास्त्री, डॉ. अञ्जु सेठ इति षण्णां सदस्यानां निर्णतृदलमेकं प्रकल्पितम्। तत्र युवशोधार्थिषु अष्टौ शोधार्थिनां शोधपत्राणि पुरस्काराय चितानि। स्मापनसत्रे वरिष्ठपत्रकारेण डॉ. वेदप्रतापवैदिकमहोदयेन इमे शोधार्थिनः युवशोधार्थिपुरस्कारेण सम्मानिताः।

विद्वत्सम्मानम्

पुरस्कृताः शोधार्थिनः निर्णायकाश्च

प्रथमपुरस्कारौ – १. श्री तहसीनमण्डलः, अलीगढमुस्लिमविश्वविद्यालयः, अलीगढम्।
२. सुश्री सन्ध्या गुप्ता, जवाहरलालनेहरू-विश्वविद्यालयः, दिल्ली।

द्वितीयपुरस्कारौ - १. सुश्री निहारिका, जवाहरलालनेहरू-विश्वविद्यालयः, दिल्ली।
२. नन्दिनी दास, जवाहरलालनेहरू-विश्वविद्यालयः, दिल्ली।

तृतीयपुरस्कारौ - १. श्री नीतीशकुमारः, दिल्ली-विश्वविद्यालयः, दिल्ली।
२.डॉ. ऋषिराजपाठकः, एस.पी.एम. महविद्यालयः, दिल्ली।

प्रोत्साहनपुरस्कारौ - १. डॉ. संगीता शर्मा, एन.सी.ई.आर.टी., दिल्ली।
२ डॉ. अर्पिता चक्रवर्ती, दिब्रुगढ-विश्वविद्यालयः, असमः।

“वेव्स” इत्यस्याः संथायाः अध्यक्षया प्रो. शशितिवारीमहोदयया महत्शैक्षिकसमारोहेऽस्मिन् समुपस्थितानामभ्यागतविदुषामतिथीनां, शोधपत्रप्रोस्तोतॄणां, वेव्ससदस्यानां, कार्यकर्तॄणां भारतीयविद्याभवनस्य च सहयोगाय योगदानाय च धन्यवादवचांसि व्याहृतानि। शान्तिपाठेन राष्ट्रगानेन च सम्मेलनमिदं समाप्तिमधिगतम्।